

РИЗИКИ БЮДЖЕТНИХ ВТРАТ НА РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

**Олена
Тимченко,**
канд. екон. наук,
доцент,
професор
кафедри фінансів
ДВНЗ «Київський
національний
економічний
університет
ім. Вадима
Гетьмана»

Висвітлено податкові ризики, які генеруються операціями, що здійснюються на ринку цінних паперів. Обґрунтовано показник кількісної оцінки ризику бюджетних втрат від операцій з тогівлі цінними паперами, запропоновано рекомендації щодо удосконалення законодавства, спрямовані на мінімізацію ризиків.

Дефіцит бюджетних ресурсів актуалізує питання мінімізації податкової заборгованості та запобігання її виникненню у майбутньому. Виконання цього завдання неможливе без глибокого вивчення причин цього явища. Серед джерел ризиків податкового боргу окрему групу формують особливості видів діяльності та господарських операцій, які здійснює платник. До ризикових з огляду на формування доходів бюджету відносяться операції, що здійснюються на ринку цінних паперів.

Слід зазначити, що питання податкових ризиків досліджувалося вітчизняними науковцями В.В. Вітлінським, В. М. Гранатуровим, О. М. Десятнюк, російськими дослідниками М. Р. Пінською, Д. М. Щокінім. Професор Д. М. Леонов приділяв увагу оподаткуванню у сфері здійснення операцій з цінними паперами. Проте ризики невиконання податкових зобов'язань, спричинені саме видами діяльності на ринку цінних паперів, не були окремим предметом дослідження. У зв'язку з цим наукове розроблення цього питання уявляється важливим і необхідним.

Ризики податкового боргу можуть генеруватися природою самих податків, недосконалою правовою базою та недоліками системи адміністрування і контролю. Ми маємо на меті висвітлити, як зазначені причини діють при виникненні подат-

кових втрат як наслідку операцій з цінними паперами та обґрунтувати рекомендації щодо мінімізації ризиків.

За статистичними даними податкових органів найбільш ризиковим, з огляду на втрати бюджету, є податок на додану вартість. У структурі податкового боргу за видами податків на 01.01.2009 ПДВ посідає перше місце (51,1%)¹ у загальній сумі заборгованості. У більшості регіонів України цей показник є вищим за середній по державі загалом, а в Одеській області перевищує 80 %. На перший погляд, ринок цінних паперів не генерує цей вид податкового ризику для держави. Адже, згідно із п. 3.2.1. Закону України «Про податок на додану вартість» від 3 квітня 1997 року № 168/97-ВР операції з цінними паперами не є об'єктом оподаткування. Слід звернути увагу, що у даному пункті зазначено **види операцій** з цінними паперами (операції з випуску (емісії), розміщення у будь-якій формі управління, продажу (погашення, викуп) за кошти та обміну на інші цінні папери), **види діяльності** на ринку цінних паперів (розрахунково-клірингова, реєстраторська, депозитарна та з управління активами), **емітенти** (суб'єкти підприємницької діяльності), Національний банк України, Міністерство фінансів України, органи місцевого самоврядування) [1]. Що ж до видів цінних паперів, то

МАКРОЕКОНОМІКА

¹ Розраховано за даними ДПА України

їх перелік у вищезгаданому Законі чітко не визначений. Варто процитувати другий абзац п. 3.2.1: «Норми цього підпункту не застосовуються до операцій з продажу бланків дорожніх чеків, банківських та особистих чеків, *цінних паперів* (виділено автором) розрахункових та платіжних документів, пластикових (розрахункових) карток». Зміст цього абзацу свідчить, що є певні види цінних паперів, операції з якими мають бути об'єктом оподаткування. Але які саме? Відповіді на це питання ми не знаходимо в законодавстві. До речі, й у Законі України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23 лютого 2006 року № 3480 – IV не визначено види похідних та товаророзпорядчих цінних паперів [2]. Така невизначеність певною мірою генерує ризики податкового боргу з ПДВ. Суб'єкти господарювання можуть здійснювати операції з так званими цінним паперами без нарахування ПДВ, які насправді такими не є.

Друге місце в структурі податкового боргу посідає податок на прибуток підприємств – 26,7 % на 01.01.2009 року. В окремих регіонах України цей показник є значно більшим: у Київській області 38,3 %, у Донецькій – 39,4, а у Рівненській – 45,2 %².

Сама природа цього податку генерує ризики для держави. Так, прибуткове оподаткування є однією з найпізніших форм. І це, на нашу думку, не випадково. А. Сміт відхилив податок на прибуток на тій підставі, що він наштотується на непереборні труднощі з боку адміністрування [3, с.19]. Це пов'язано з тим, що платники будуть надавати недостовірні дані стосовно прибутку як об'єкта оподаткування, і встановити це з боку контролюючих органів дуже важко. На специфічний характер податку на прибуток з огляду менеджменту звертало увагу багато науковців. Х. Гровз визнавав, що, тільки у надзвичайних випадках люди розкривають стан своїх еко-

номічних справ добровільно. І що у більшості випадків ці факти будуть достовірними хіба що під загрозою нестерпних тортур [3, с.21]. Е. Селігман вважав, що прибутковий податок зробить з людей націю брехунів і ним не можна буде управляти без системи розлідування і шпигунства [3, с.40]. На думку Мак Кулока, неможливо, і ніколи не буде можливим оцінити більш менш точно доходи фермерів, фабрикантів, усіх видів дилерів і професіоналів [3, с.95].

Цікаві відомості з історії податку на прибуток ми знаходимо в працях М. І. Мітіліно. В Англії цей вид податку був введений у 1798 році і через 18 років скасований, оскільки заможні класи надзвичайно були не задоволені з цього податку, бо він примушував їх показувати, що є в них у кишені. У 1842 році податок на прибуток був знову введений у зв'язку з фінансовими труднощами [4, с.77]. Аналогічна ситуація простежується і в Росії. Перші спроби введення податку на прибуток були у 1810 році. Тоді він справлявся з поміщиків. У 1820 році податок було скасовано і цілих 100 років Росія не мала прибуткового оподаткування. Тільки фінансова криза, до якої призвела війна з Німеччиною, примусила ввести податок на прибуток знову [4, с.79].

Ризики податкового боргу з податку на прибуток досить чітко простежуються із здійсненого М. І. Мітіліно аналізу причин недоїмки податку на прибуток в бюджеті Радянського Союзу у 1922-1923 роках, а саме:

- люди до цього податку не звикли і намагалися всіма способами не заплатити;
- важко правильно облічити заховані прибутки зі спекуляції і посередництва;
- важко стягувати податки примусово з тих, хто не має реальних джерел прибутку або такого майна, щоб можна було продати за неплатіж податку [4, с.85].

² Розраховано за даними ДПА України

Варто зауважити, що в Україні податок на прибуток справляється тривалий час, і платники вже звикли до нього, проте однаково намагаються його не платити. На нашу думку, це пов'язано з тим, що корисливий інтерес найбільшою мірою проявляється саме при оподаткуванні доходів. Якщо платник намагається привласнити ПДВ – дохід, який по праву йому не належить, то звісно, він не бажатиме віддавати зароблений дохід, тобто те, заради чого взагалі здійснювалася діяльність.

Стосовно другої причини зазначимо, що визначити достовірно прибутки важко не лише від посередницьких та торгівельних операцій, а й від інших видів діяльності також. Це пов'язано із особливостями формування валових доходів та валових витрат. Чинне законодавство дозволяє платникам маніпулювати вхідними і вихідними грошовими потоками, відтак спотворювати оподатковуваний прибуток. Багато дискусій в процесі контролю виникає з податковими органами також стосовно елементів валових витрат. Невизначеність окремих норм законодавства призводить до списання на валові тих витрат, які треба відносити за рахунок прибутку, що залишається у розпорядженні підприємства.

Третя причина указує на нестабільність прибутку як об'єкта оподаткування, що також є джерелом ризику. Дійсно, прибуток може бути не отриманий зовсім або отриманий у сумі меншій, ніж заплановано, з причин об'єктивного і суб'єктивного характеру. Проте зазначене джерело ризику може призводити до бюджетних втрат, які по суті не є боргом з податку на прибуток. Якщо немає об'єкта оподаткування, то й не виникають податкові зобов'язання.

Операції з торгівлі цінними паперами мають податкові наслідки в частині оподаткування прибутку. Як відомо, згідно із п.7.6. Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 22 травня 1997 року № 283/97-ВР, позитивна різниця між

доходами та витратами, пов'язаними з торгівлею цінними паперами, приєднується до оподаткованого прибутку, а від'ємна - зменшує фінансові результати від цих операцій у наступному звітному періоді [5]. З одного боку, якщо збиток дійсно є, то це збільшує податкове навантаження на прибуток, і логічніше було б зменшити на суму збитку оподатковуваний прибуток. Проте, якщо збиток штучний, то його перенесення певною мірою запобігає виникненню прихованого податкового боргу, але не дає змоги повністю уникнути ризику. Прибутки, отримані від купівлі – продажу цінних паперів одних емітентів можуть бути перекриті збитками від купівлі – продажу цінних паперів інших підприємств. Достатньо у кінці звітнього періоду перерахувати кошти начебто в оплату того чи іншого виду цінних паперів і по цій першій події нарахувати валові витрати. Як мінімум, це може звести до нуля в податковому обліку отримані протягом кварталу прибутки. Звісно, згідно із законодавством у цій ситуації порушення немає, і якщо контрагент включив отримані кошти до доходу у тому ж звітному періоді, то теоретично держава втрат не понесла. Але, по-перше, отриманий контрагентом дохід може не призвести у нього до позитивної різниці фінансового результату від операцій з цінними паперами. У результаті обидва платники нічого не заплатять до бюджету. По-друге, попередня оплата може бути повернута платнику на початку наступного звітнього періоду. Як ця операція буде відображена в податковому обліку? Логічним було б збільшити доходи. Це компенсує перенесений з попереднього періоду збиток. Але немає гарантій, що в кінці кварталу платник знову не буде маніпулювати витратами.

Штучний збиток може також бути викликаний продажем цінних паперів за ціною, нижчою за ціну їх придбання. Звісно, в реальній дійсності власники цінних паперів змушені продавати із збитком. Але, якщо збитки зна-

чатся в обліку тривалий час, то це викликає підозру. Адже метою будь-якої господарської діяльності є отримання прибутку, і продовжувати здійснювати збиткові операції є явно економічно не виправданим. Щоб зрозуміти логіку операцій з купівлі - продажу, слід вести облік не тільки у розрізі окремих видів, а й у розрізі окремих емітентів. Тоді можна буде з'ясувати, які операції призвели до прибутків, а які до збитків і проаналізувати причини останніх.

Для кількісної оцінки ризику бюджетних втрат від операцій з торгівлі цінними паперами необхідно мати інформацію про:

- сукупні прибутки та збитки, отримані загалом всіма суб'єктами, що здійснювали операції з купівлі-продажу цінних паперів. Чверть від отриманих прибутків – це потенційно можливі надходження до бюджету;
- фактичні надходження податку на прибуток від операцій з цінними паперами.

Співвідношення фактичних надходжень і потенційно можливих дасть змогу визначити коефіцієнт втрат.

На жаль, дані про фактичні надходження податку на прибуток від операцій з цінними паперами неможливо отримати, оскільки позитивна різниця між доходами та витратами від цих операцій приєднується до оподаткованого прибутку від інших видів діяльності і податок на прибуток визначається з інтегрованого об'єкта. В офіційних статистичних джерелах немає також даних про прибутки та збитки від операцій з торгівлі цінними паперами. Отже, визначити та проаналізувати коефіцієнт втрат не представляється можливим.

Менш ризикованими з огляду на втрати бюджету є, на нашу думку, операції з оподаткування дивідендів, що виплачуються юридичним особам. Порядок оподаткування є чітким і прозорим. Сплата авансового внеску фактично запобігає втратам бюджету. Щоб уникнути оподаткування, треба дивіденди не платити взагалі або платити їх акціями. В таких ви-

падках не виникає податковий борг. Звісно, частина дивідендів може виплачуватися з тіншових прибутків, але скоріше цей ризик має місце в частині виплати дивідендів фізичним особам.

Іншою формою прибуткового оподаткування є податок з доходів громадян. Переважно надходження цього податку формуються за рахунок оподаткування заробітної плати. Остання є досить надійним об'єктом оподаткування порівняно з прибутком, проте лише в частині легальних виплат. Звернімо увагу, що при оподаткуванні легальної заробітної плати також не співпадають реальний платник і особа, що перераховує податок до бюджету. Але в даному випадку об'єкт оподаткування визначається чітко, механізм оподаткування простий і будь-які порушення легко виявляються при податковому контролі. З тіншової зарплати податок не сплачується, отож виникає прихований податковий борг. Ризик приховування зарплати, відтак ухилення від оподаткування зростає, оскільки платник – отримувач доходів - відповідальності за правильність та своєчасність сплати податку не несе. Мінізувати це джерело ризику можна лише через паралельний контроль доходів та витрат фізичних осіб та розробку системи штрафних санкцій для фізичних осіб за недекларування отриманих доходів.

Згідно з п. 7.2.7 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» виплата дивідендів фізичним особам за певними видами акцій (корпоративних прав) прирівнюється з метою оподаткування до зарплати. Це стосується акцій, що мають привілейований статус або інший статус, що передбачає виплату фіксованого розміру доходів [5]. Якщо така виплата є легальною, то ризик податкового боргу мінімальний. Проте оподаткування дивідендів за правилами оподаткування зарплати передбачає нарахування та сплату внесків на державне пенсійне і соціальне страхування. Як відомо, саме

цей фактор впливає на тінізацію зарплати. Відтак зростає ризик прихованого податкового боргу. Зауважимо, що згідно із п. 9.3 Закону України «Про податок з доходів громадян» від 22 травня 2003 року №889 – IV, особливий режим оподаткування дивідендів, виплачених власникам привілейованих акцій, не передбачений [6]. Дивіденди мають виплачуватися із прибутку і оподатковуватись при їх виплаті за їх рахунок, а не за рахунок прибутку емітента як при оподаткуванні дивідендів, виплачених юридичним особам. Такий порядок не зачіпає інтересів емітента, який є податковим агентом і несе відповідальність оподаткування і своєчасність сплати податку до бюджету. На нашу думку, слід привести у відповідність положення Закону про оподаткування прибутку підприємств і Закону про податок з доходів фізичних осіб стосовно виплати і оподаткування дивідендів за привілейованими акціями на загальних підставах. По-перше, це зменшує ризик. По-друге, не зрозумілим і економічно не обгрунтованим, на нашу думку, є прирівнювання дивідендів за привілейованими акціями до заробітної плати. По суті – це інвестиційний дохід, так само, як і дохід на прості акції, а не оплата праці. Згідно п. 8 Закону про цінні папери та фондовий ринок, привілейовані акції надають їх власникам переважні, стосовно власників простих акцій права на отримання частини прибутку [2]. Що це за права конкретно не встановлено, але у будь-якому випадку за змістом ці виплати не відповідають зарплаті.

Ризик податкового боргу виникає також при оподаткуванні інших, відмінних від зарплати, видів доходів громадян. Йдеться про доходи від операцій з інвестиційними активами. Згідно з п. 9.6.9 Закону про податок з доходів фізичних осіб, платник податку, який здійснює операції з інвестиційними активами з використанням послуг професійного торговця цінними паперами, *має право* (виділено авт.) укласти договір з таким

торговцем щодо виконання ним функцій податкового агента [6]. На нашу думку, така норма Закону генерує ризик податкового боргу. Якщо платник цим правом не скористається, то фактично він стає не контрольованим з боку податкових органів. Відтак розраховувати, що такий платник самостійно декларуватиме доходи від інвестиційної діяльності, напевно чи варто. Законом слід встановити не право платника, а обов'язок торговця цінними паперами виступати податковим агентом. Навіть і за таких умов не вдасться повністю уникнути ризику. Адже, якщо фізична особа не звертається до професійного торговця, то її діяльність з купівлі-продажу цінних паперів є не контрольованою.

Слід зазначити, що чинне законодавство, що регламентує оподаткування інвестиційного прибутку, містить норми, які забороняють маніпулювати витратами. Проте, порядок визначення інвестиційного прибутку досить складний, що може мати наслідком допущення помилок в обчисленні доходів та витрат. Це генерує ризик прихованого податкового боргу.

Висновки

Ризики податкового боргу, що генеруються на ринку цінних паперів, зумовлені сутнісними характеристиками податків, недоліками чинного законодавства, особливостями здійснення операцій з цінними паперами. Рух коштів від купівлі-продажу інвестиційних активів важко відстежити і зафіксувати контролюючими органами. Мінімізувати ризик податкового боргу при оподаткуванні цих видів доходів можливо лише через удосконалення обліку і технологій контрольної діяльності із залученням до цього процесу державних інститутів, що регулюють функціонування ринку цінних паперів в Україні. Пошук шляхів удосконалення контролю, механізмів взаємодії державних органів у цьому процесі зумовлює необхідність подальших досліджень цієї теми.

Література

1. Закон України «Про податок на додану вартість» від 3 квітня 1997 року № 168/97-ВР. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=168%2F97-%E2%F0>
2. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23 лютого 2006 року № 3480 – IV. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3480-15>
3. *Harold M. Groves* Tax philosophers / Harold M. Groves. - The University of Wisconsin Press, 1974. - 159 с.
4. *Мітіліно М. І.* Елементи фінансової науки / Мітіліно М. І. – Держ. вид-во України, 1926. - 196 с.
5. Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 22 травня 1997 року № 283/97-ВР. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=334%2F94-%E2%F0>
6. Закон України «Про податок з доходів громадян» від 22 травня 2003 року №889 – IV. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=889-15>